

Hanuliak, Milan

Príspevok k počiatkom stredovekého mesta Banská Štiavnica

Archaeologia historica. 1995, vol. 20, iss. [1], pp. 275-284

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140141>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Príspevok k počiatkom stredovekého mesta Banská Štiavnica

MILAN HANULIAK

Rudonosný región umiestnený v severnej časti Štiavnického pohoria počas vrcholného stredoveku až novoveku produkciou striebra a zlata kryl značný podiel potrieb uhorskej ekonomiky. Administratívne ako i výrobnú-spracovateľské centrum tohto kraja odveky predstavovala dnešná Banská Štiavnica. Množstvo stavebných, umeleckých a technických pamiatok presvedča o bohatej minulosti tohto mesta a jeho najbližšieho okolia.

Vo všetkých prácach venujúcich sa histórii daného mikroregiónu chýbajú konkrétnejšie údaje o jeho najstaršej etape dejín. Hlavnú a s obtiažami prekonávanú prekážku vytvorila v tomto smere nízka početnosť a nedostatočná kvalita východiskových prameňov. V nemalej miere sa o to pričínalo zničenie všetkých mestských listín a kníh pri požiaroch v roku 1442 (Marsina 1990, s. 14, 32). V dôsledku toho sú predstavy súčasníkov už spred polovice 18. stor., spájané s počiatkami baníctva a osídľovania okolia mesta, nadmieru hmlisté (Vozár 1983, s. 41). V ľudovom podaní medzerovitost' poznatkov vyplňa romantizujúci príbeh pastiera s jašteričkami so zlatým a strieborným prachom na chrbte (Labuda 1985, s. 29).

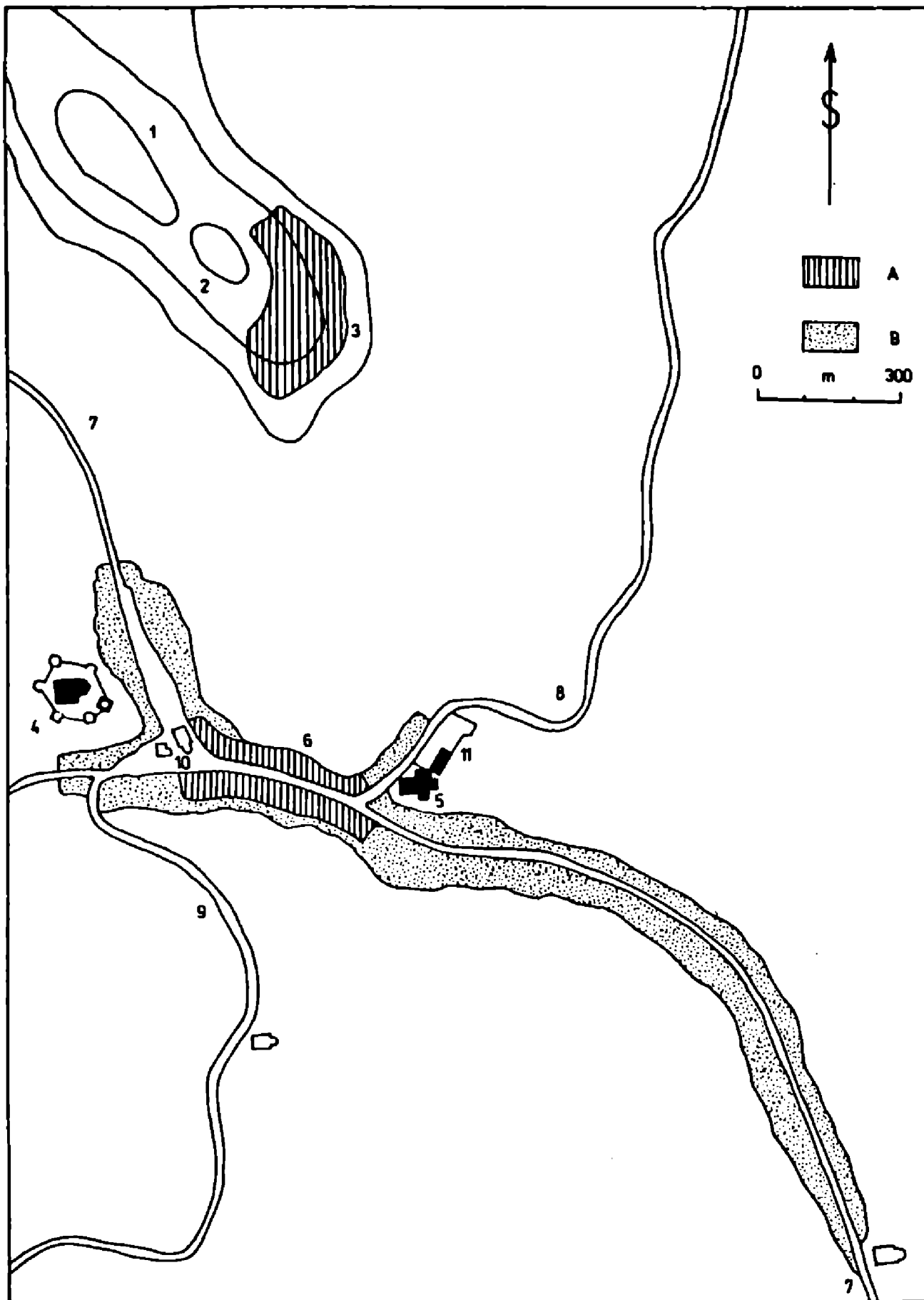
Nedostatočne či takmer úplne nebolo dosiaľ, z vyššie uvedených dôvodov, osvetlených niekoľko kľúčových momentov najstaršieho úseku dejín Banskej Štiavnice. Do ich kolekcie patrí napr. blišie neznámy, hoci logicky predpokladaný, spôsob a rozsah ťažby rúd drahých kovov počas včasného stredoveku (Kučera 1974, s. 241; Bialeková 1978, s. 12–13).

Nepomerne konkrétnejšie informácie sa získali zhodnotením nepočetnej kolekcie prameňov písomnej povahy. Na ich základe sa Banská Štiavnica zaradila medzi najvýznamnejšie banské a súčasne najstaršie mestá z územia dnešného Slovenska (napr. Marsina 1972; 1973; 1983; Ratkoš 1973; Vozár 1973). Prispeli k tomu aj modelovo dotvorené informácie o okolnostiach sprevádzajúcich udelenie výsadných práv mestu (Juck 1984, s. 33; Marsina 1990, s. 13, 20–21). Aj napriek tomu, že základný dokument tohto druhu chýba, predstavená vedecká konštrukcia je všeobecne akceptovateľná.

Absencia základných prameňov naopak nedovoľuje zrealizovať predstavu o priebehu a charaktere mestotvorného procesu. Nízky počet známych faktov vytvára živnú pôdu pre tvorbu množstva verzií predkladajúcich rozdielne podoby výsledného obrazu tohto druhu. Žiadnej z nich nemožno uprieť snahu o objektívny prístup. Chýba skôr potrebný nadhľad a z dôvodov zúženej šírky záberu býva výsledný pohľad skôr všeobecný a málo konkrétny.

Obrat k lepšiemu priniesli výsledky archeologických výskumov. Stalo sa tak aj napriek tomu, že ich odkryvy neboli cieľovo zamerané na sledovanie najstarších úsekov dejín mesta a sériu okolností, ktoré rôznou mierou znižovali úroveň ich kvality. Časť z nich bola objektívne daná a spojená s prostredím, v ktorom sa výkopové práce realizovali. Výskumy prebiehajúce pri rekonštrukcii a pamiatkovej úprave historických budov boli, ako vedľajší produkt, neraz limitované dostupnosťou vhodných priestorov a potrebami investora danej akcie. V niektorých objektoch sa archeologický výskum vôbec nevykonával (Tóthová 1990, s. 63). Rozsiahlosť problémových okruhov riešených montánnou archeológiou v banskoštiavnickom regióne zasa rozptyľovala oblasť jej záujmu a bránila sústreďeniu prác do ťažiskových areálov. V rámci nich nemohli byť v požadovanej miere objasnené základné charakteristiky objektov kľúčového významu.

Výraznejšie prehĺbenie vedomostnej úrovne v oblasti pertraktovanej problematiky



Obr. 1. Banská Štiavnica. Situačný plán. 1-11 - najvýznamnejšie stavebno-priestorové objekty z územia stredovekého mesta. 1-3 - areál Starého mesta (Bana); 4-5 - sakrálne stavby (P. Mária, sv. Mikuláš); 6 - Jadro Schebnisic; 7-9 - komunikácie; 10 - námestie; 11 - dominikánsky kláštor. A - sídliskové areály v 13. storočí; B - areál mesta v 14. -16. storočí.

sa dosiahlo prehodnotením vypovedacích schopností už známeho materiálu získaného najmä pri archeologickom výskume reprezentantov základných kategórií stavebno-priestorových objektov z historického jadra mesta. Ich zástupcovia fortifikačného, sakrálneho, profánneho a komunikačného charakteru dotvárali najstaršiu podobu mesta. Vonkajšia podoba týchto objektov nie je pritom natoľko určujúca. Väčší význam prináleží sérii vnútorných vzťahov a ich funkčnej podmienenosti. Od nich v mnohom závisela úspešnosť realizácie výrobnobchodných, hospodársko-spoločenských zámerov obyvateľov mesta. Týmto spôsobom sa v zárodkoch jadier stredovekých miest vytvorili podmienky pre pôsobnosť účelovo-funkčného poriadku. Jeho pričinením sa séria reprezentantov stavebno-priestorových objektov objavila v mestskom organizme práve v istom optimálnom čase a priestore (Mencl 1938, s. 181; Šášky 1981, s. 85; Kuča 1992, s. 115–116). Retrospektívnym sledovaním uvedených vzťahov pri objektoch určujúceho významu z Banskej Štiavnice sa získalo viacero záchytných bodov vhodných k tvorbe modelovej rekonštrukcie najstaršieho úseku dejín mesta.

Zo sledovanej kategórie objektov z prostredia rodiacej sa Banskej Štiavnice má dominantný význam areál Starého mesta – Glanzenbergu. Ide o výrazné návršie pretiahnutého tvaru orientované v smere SZ–JV. Skladá sa z troch pozdĺžnych svahovitých terás a dvoch vrcholových plošín. Na vyššej z nich, s nadmorskou výškou 794 m, sa od začiatku 80-tych rokov archeologickým výskumom odкрýva hradný areál s obrannými, obytnými a hospodárskymi objektami (obr. 1, 2 – bod 1). Previazanosť múrov odkrytých architektúr a pamiatky hmotnej kultúry presvedčujú o ich etapovitej výstavbe. Najvýznamnejším a zrejme najstarším objektom je medzi nimi vežovitá stavba obdĺžnikovej dispozície s hrúbkou obvodových stien takmer 200 cm. S jej počiatkami treba najskôr zlúčiť nepočtené keramické fragmenty patriace rámcovo do 12. stor. Ostatný nálezový inventár, vrátane zbraní a súčastí bojovníckeho výstroja, pochádza z 13.–15. stor. Reprezentuje obdobie, keď opevnený areál v plnom rozsahu plnil predurčené poslanie (Labuda 1986, s. 167; 1989, s. 8–10; 1990, s. 67–70). O jeho fortifikačnej funkcii niet pochyb. Dotvorila sa ako prirodzená reakcia na potrebu ochrany koncentrovaného ťažiarско-spracovateľského osídlenia v banskoštiavnickom mikroregióne. Pravdepodobná je možnosť, že v obytnej časti sídlil panovníkom dosadený úradník dozerajúci na exploatovanie a spracúvanie rúd. V takomto prípade mohla byť v opevnenom areáli uskladňovaná aj zásoba vyťaženej rudy a vytaveného kovu (Križanová 1981, s. 18; Šášky 1981, s. 79). Vzhľadom na vzťah k predmestskému osídleniu zo zvyšných častí Starého mesta, i ďalšiemu z údolia Štiavnického potoka možno zasa pertraktovaný komplex zaradiť do kategórie mestských hradov (Mencl 1938, s. 186; Kodoňová 1981, s. 13).

Predostrenou nálezovou situáciou sa v podstate potvrdzujú uzávery V. Jankoviča (1967), ktorý analýzou písomných a ikonografických materiálov historickú zástavbu Starého mesta funkčne špecifikoval ako hrad. K jeho úlohám patrilo brániť dôležitú, no nedostatočne zabezpečenú komunikáciu do mesta a zaisťovať ochranu banskej činnosti v blízkom okolí. Autor tiež osvetlil okolnosti zmien pôvodného označenia areálu z podoby „alte Burg“ – Starý hrad, na „alte Stadt“ – Staré mesto, ktorý je novotvarom z roku 1737 (Jankovič 1967, s. 78, 82).

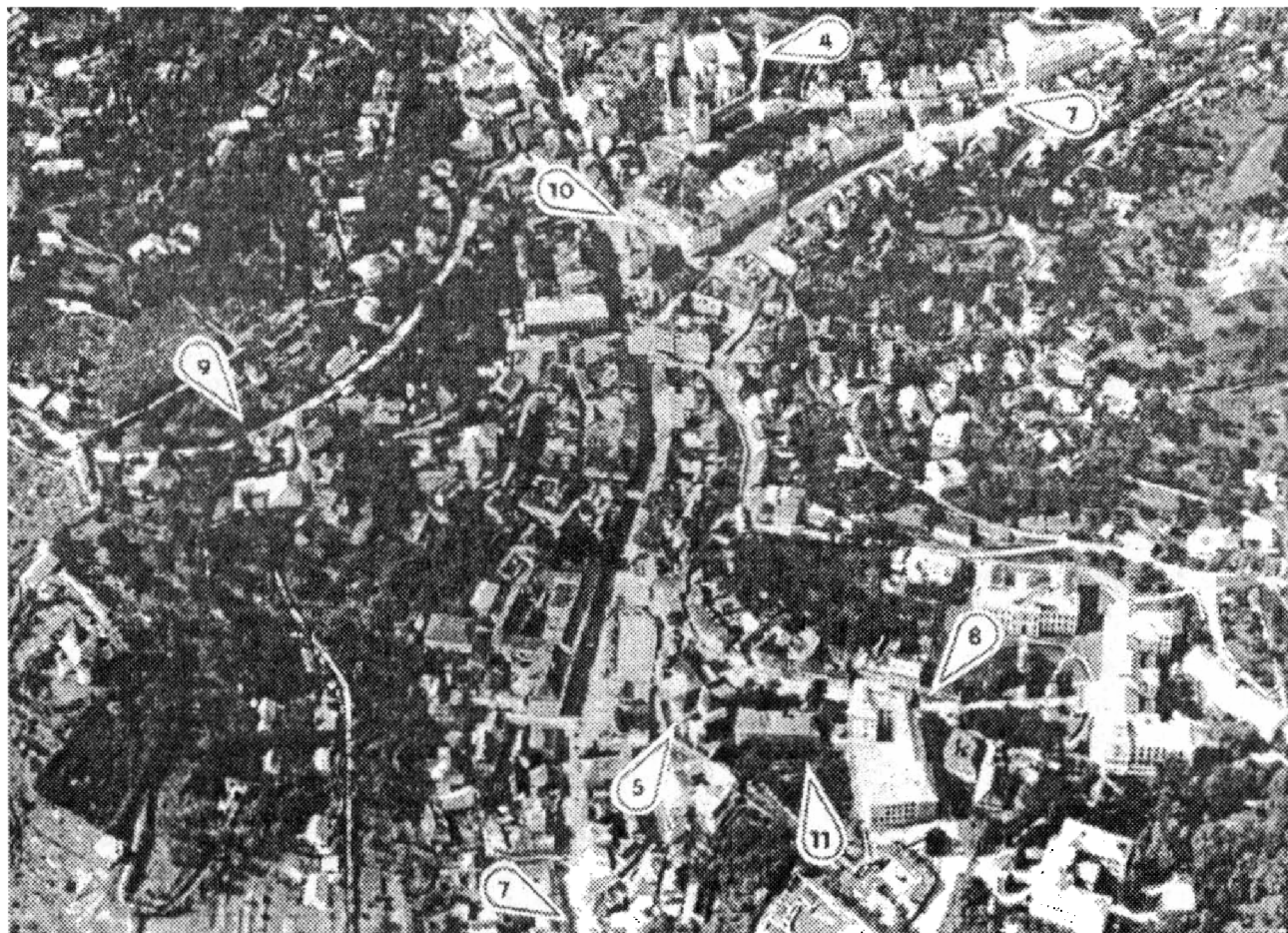
Treba priznať, že popri presvedčivosti, známe argumenty pôsobia do istej miery tiež zavádzajúco. Ich opakovaným uvádzaním sa pre funkčnosť celého areálu Starého mesta už celkom automaticky, ako jediný, zdôrazňuje fortifikačný aspekt. Uniká pritom, že hradný komplex o ploche 3 000 m² je iba zlomkom rozsiahleho areálu vymedzeného po obode mladším valovým opevnením a kamenným múrom (Labuda 1990, s. 70). Nemenej významná je pritom druhá, nižšie umiestnená vrcholová plošina oddelená od prvej sedlovitou preliačeninou (obr. 1, 2 – bod 2). Táto plocha, iba čiastočne prebádaná sondážnou metódou, je označovaná ako Kostolisko. Názov uvedenej polohy je takisto novotvar. Vznikol na základe mylnej funkčnej interpretácie čiastočne odkrytej stavby pravouhlej dispozície, označenej ako staroslovanský kostol (Polla 1958, s. 453–454; Labuda 1985, obr. 7). Rozmery, orientácia i umiestnenie tohto objektu v rámci plošiny spomenutú funkčnosť vyluču-



Obr. 2. Banská Štiavnica. Reprodukcia medirytiny C. T. Della Martina z roku 1764. 1–8, 11 – najvýznamnejšie stavebno-prístorové objekty z územia stredovekého mesta (označenie objektov podľa obr. 1).

jú. Využitie murovaných objektov, zachytených výskumom B. Pollu (1958) na opačnej strane tangovanej plochy, sa dá interpretovať opäť viacerými spôsobmi. Mohlo ísť o objekty na bývanie i skladovanie vyťaženej rudy či iných prevádzkových zásob. Pamiatky hmotnej kultúry vymedzujú chronologický rámec osídlenia tohto areálu na úsek 13.–15. stor. (Labuda 1990, s. 69).

Veľmi málo pozornosti sa dosiaľ venovalo možnostiam preukázania koncentrovaného osídlenia trvalejšieho rázu. Neznamená to však, že by na Starom meste daná kategória, zachytená v náznakoch aj na Pustom hrade pri Zvolene (Hanuliak 1993, s. 193–195), v úplnosti chýbala. Výsledky archeologického výskumu priniesli o ňom však málo presvedčivých dokladov. Areály svahovitých terás A–C, s predpokladaným osídlením, boli zatiaľ nedostatočne preskúmané (obr. 1, 2 – bod 3). Vzhľadom na obmedzenosť plochy nemožno od zisťovacích sond AB/85, AC/85 ani očakávať prekvapivejšie zistenia (Labuda 1989, s. 11). Zachytené kamenné múriky bez maltového pojiva môžu byť pozostatkom obydlí vybudovaných najskôr z dreva. Ťažko rozhodnúť, do akej miery môžu byť početné terénne depresie dokladom príbytkov zemnicového typu. Obydlia uvedených typov patrili podľa očakávania baníkom umiestňujúcich svoje osady do blízkosti ťažobných miest. Na tomto základe možno postaviť predpoklad o stotožnení spomínaného osídlenia s osadou Bana – Banya, hojne doloženou v písomných prameňoch 13. stor. (Bakács 1971, s. 74; Györffy 1987, s. 243–244). Nepriamo by to potvrdzovali aj prírodné danosti. Ich prispelením sa tu mohla nenáročným spôsobom ťažiť ruda drahých a farebných kovov, vystupujúca v žilách na povrch (Tóthová 1985, s. 125; 1990, s. 52; Marsina 1990, s. 16, 18–19). Bez poskytnutia nálezov novej presvedčivej výpovede zostáva však lokalizácia uvedeného typu osídlenia iba jednou z prijateľných možností. V hrubých rysoch sa stotožňuje s dobovým opisom Starého mesta osvieteneckým historikom J. Severíniom, ktorý sa dnes prijíma so skepsou (Marsina 1981, s. 409).



Obr. 3. Banská Štiavnica, Záber z 20-tych rokov 20. stor. (podľa V. Mencla). 4–5, 7–11 – najvýznamnejšie stavebno-priestorové objekty (označenie objektov podľa obr. 1).

Popísané osídlenie zo Starého mesta patrilo od samých počiatkov mestotvorného procesu na území „terra banensium“ k najvýznamnejším osadám. Výdatnosť povrchových rudných ložísk mohla dopomôcť k tomu, že sa historická Bana spočiatku dopracovala k vedúcemu postaveniu v mikroregióne. Jednu z jej súčastí teda predstavovalo sídlisko ľudí zamestnaných pri ťažbe a spracovaní rúd. Rozkladalo sa na svahovitých terasách. Vplyvom konfigurácie terénu boli sídliskové objekty zrejme rozptýlené bez plánovitého usporiadania. Iným druhom objektu bol opevnený hrad kráľovského úradníka umiestnený na vrchole. Medzi profánnymi kamennými stavbami z nižšej vrcholovej plošiny stála azda aj predpokladaná, no dosiaľ neodkrytá sakrálna stavba.

Prvá známa sakrálna stavba, konsekrovaná P. Márii, bola spolu s karnierom vybudovaná začiatkom 13. stor. na juhovýchodných svahoch Paradajzu. Z architektonického hľadiska je to trojlodová bazilikárna stavba s rovným uzáverom. Možno ju považovať za prototyp, podľa ktorého sa následne budovali kostoly aj v okolitých mestách (Mencl 1937, s. 191–198; Kodoňová 1981, s. 13). Do ich kolekcie patrí aj druhá banskoštiavnická stavba s patrocíniom sv. Mikuláša, dobudovaná v 30-tych rokoch 13. stor. (obr. 1, 2, 3 – bod 5).

Existencia dvoch sakrálnych stavieb postavených v časovej následnosti nepriamo indikuje existenciu dvoch sídliskových celkov, ktoré sa sformovali v tesnej blízkosti, no vzhľadom aj na ich rozdielne názvy, oddelene. Kostol P. Márie, by v súlade s interpretáciou R. Marsinu (1990, s. 19), mohol byť územne i cirkevnoprávne zviazaný s osadou Bana. Ako jediná stavba tohto druhu musel spočiatku slúžiť potrebám všetkých obyvateľov žijúcich na území „terra banensium“, spomínanom po prvý raz už v roku 1156. Zmena tohto označenia na Bana, zachytená písomne v roku 1217 môže byť výsledkom kvalitatívnej premeny pôvodného sídliskového areálu (Tóthová 1985, s. 125–126). Jedným z dôvodov daného aktu mohlo práve byť dobudovanie sakrálnej stavby. Touto cestou sa súčasne vytvoril významný koncentračný bod dovtedajšieho rozptýleného osídlenia. Umiestnenie

farského kostola v prostredí vzdialenom od predpokladanej lokalizácie osady Bana na Starom meste ešte nevyklučuje ich spätosť. Zložité terénne pomery, najmä však funkčná rozdielnosť, ovplyvnili ich umiestnenie v prostredí typickom pre každý z nich.

Menej sporným momentom je funkcia sakrálnej stavby P. Márie označovanej až do prestavby v 16. stor. ako farský kostol. Podľa vtedajších cirkevných zásad by sa mal v jeho najbližšom okolí rozkladať cintorín. Zámer o predurčenosti využívania okolia kostola na pochovávanie prezrádza centrálné umiestnenie stavby v rámci upravenej plochy pôvodne svahovitého terénu. Iným potvrdením toho je aj výstavba dvojpodlažného karnera – pohrebnej kaplnky s príznačným patrocíniom sv. Michala (Hudák 1984, s. 19).

Druhá z najvýznamnejších osád z územia sledovaného mikroregiónu bola umiestnená v pretiahnutom údolí potoka Štiavnica. Predobraz jej neskoršej podoby vytvorili svahovité strany údolia a potok ako hlavná koncentračná os. Terénne pomery tu boli vhodnejšie na plánovitý rozvoj zástavby ako podmienky z Bane. Na severovýchodnom ukončení hlavnej komunikácie, v priestore vidlicového styku dvoch údolí, sa nachádzal jediný vhodný priestor, kde sa mohlo umiestniť námestie. Tento potrebný vnútorný areál mesta sa nachádzal v tesnom susedstve pod farským kostolom. V tejto osade s mnohými podmienkami blízky štandardu vyspelého európskeho prostredia sa prednostne začali usídľovať nemeckí hostia z tírolskej a saskkej oblasti. S ich príchodom sa spája zavedenie novej technológie spracúvania ťažšie taviteľných sulfidických rúd z hlbších úsekov pod zemou, ako i prechod na hlbinnú ťažbu.

Postupné premeny v skladbe obyvateľstva, ktoré smerovali k majoritnému zastúpeniu nemeckého elementu sa v druhej tretine 13. stor. prejavili v novom názve osady vo forme Schebnisia – Schemniz. Využívaním progresívnejších postupov pri ťažbe a spracovaní rúd, organizácie práce a ďalších priaznivých momentov získavali jej obyvatelia postupne prevahu nad osadníkmi z Bane. Jej názov vzhľadom na nemennosť etnickej skladby prežíval v pôvodnej forme. Vyjadrením rastúceho rozdielu vo význame oboch predmestských osád bolo udelenie potrebných výsadných práv hostom zo Schebnisie. Ich sídlisko sa postupne pretvára na regulárne stredoveké mesto, ktorého súčasťou sa neskôr stala aj Bana. K spomenutej fúzii mohlo z hospodársko-právneho hľadiska dôjsť oveľa skôr, ako o tom informujú prvé známe doklady zlúčenej podoby názvu vo forme Schebnizbana (Marsina 1990, s. 19–20). Okolnosti tohto aktu zrejme neboli v skutočnosti také prosté. K pochybnostiam nabádajú písomné zmienky. Až do záveru 13. stor. sa v nich vo výraznej prevahe uvádza predovšetkým Bana (Bakács 1971, s. 74; Györffy 1987, s. 243–244). Spojený názov osád začína v písomnostiach dominovať až od začiatku 14. stor.

Rast ekonomickej sily komunity nemeckých hostí, rozširujúcej ich kapitálové možnosti, sa mohol stať jednou z príčin napätia s komunitou domácich ťažiarov. Ďalšie dôvody konfliktu zostanú zrejme navždy skryté. Až príliš jednoduchým krokom by bolo zredukovať ich mnohostrannosť do čisto etnickej roviny (Vozár 1993, s. 12–14). Za indikátor hľadania východiskových riešení by sa mohol považovať začiatok výstavby nového kostola, a to opäť farského typu. Možno tak usudzovať podľa jeho rozmerov, dispozície a zachovaných architektonických detailov. Snaha nemeckých hostí po svojbytnosti aj v cirkevných záležitostiach nadobudla tak konkrétnu podobu. V čase dostavby kostola boli zrejme závažnejšie príčiny sporu vyriešené v prospech nemeckých hostí. Kostol zasvätený sv. Mikulášovi bol odovzdaný príslušníkom dominikánskej rehole pozvaným do Schebnisie.

Výsledky archeologického výskumu ťažiskových priestorov ich kláštora spresnili stavebnú podobu jeho objektov. Priblížili činnosť rehoľnej komunity a priniesli tiež niekoľko cenných poznatkov o najstaršom období mesta. Medzi nimi stojí v popredí potvrdenie predpokladu o príchode mníchov uvedenej rehole do rodiaceho sa mesta už pred tatárskym vpádom. Zachytená stratigrafická situácia s pamiatkami hmotnej kultúry posunula začiatky výstavby do počiatočného úseku 30-tych rokov 13. stor.

Hodnovernosť predostrenej konštrukcie nespochybňuje ani zdanlivý protiklad odporujúci interným zásadám dominikánskeho rádu. Jeho príslušníci sa totiž usádzali vý-

lučne v mestách. Do nich bola nasmerovaná ich činnosť zacielená najmä na chudobné vrstvy (Braunfels 1972, s. 126, 129; Goetz 1987, s. 73). Podľa tradičného chápania sa po právnej stránke stala Schebnisia mestom po udelení príslušných výsad až o niekoľko rokov neskôr, t. j. v závere 30-tych rokov 13. stor. (Juck 1984, s. 35; Tóthová 1990, s. 50–53). Rekonštruovaná situácia by však presvedčala o tom, že v tejto predmestskej osade boli, popri perspektívach ďalšieho rozvoja, vytvorené aj spoľahlivo pôsobiace hospodársko-právne vzťahy. Tie boli potrebné pre rozvinutie činnosti komunity tzv. žobravého rádu, závislej od príspevkov obyvateľov mesta. V konečnom dôsledku by to znamenalo, že vtedajšia Štiavnica mala už začiatkom 30-tych rokov navonok dobudovaný systém implantovaný z vyspelejšieho prostredia. Udelenie mestských práv panovníkom bolo skôr potvrdením už jestvujúceho stavu a impulzom k ďalšiemu rozvoju.

Ďalší z poznatkov získaných výskumom kláštora naznačuje, že jeho poloha nie je náhodná. Príslušníci dominikánskej rehole umiestňovali kláštorská na okraje stredovekých miest. Uprednostňovali ich preto, lebo spĺňali viacero podmienok potrebných pre ich činnosť. Okrajové mestské parcely mali nielen nižšiu hodnotu. Boli tiež bližšie k miestam s usídlenými chudobnými vrstvami obyvateľstva, na ktoré sa vo zvýšenej miere dominikáni orientovali. Prostredníctvom tohto momentu zisťujeme, kde sa v druhej štvrtine 13. stor. nachádzal juhovýchodný okraj rodiaceho sa mesta.

S okrajovou polohou kláštora neraz tiež súviselo obranné poslanie. Z týchto dôvodov bývali dominikánske kláštory pristavované k vnútornej strane mestského opevnenia. Ak toto chýbalo, obranyschopnosť príslušnej mestskej časti zabezpečoval priamo kamenný obvodový múr kláštora, tak ako to bolo aj v prípade Banskej Štiavnice. Tu kláštorsko s kostolom sv. Mikuláša zahrdľovalo súčasne juhovýchodnú i severovýchodnú prístupovú cestu. Farský kostol P. Márie dominoval zasa nad stykom juhozápadnej a severozápadnej cesty. Za prispenia týchto momentov sa Banská Štiavnica mohla zaradiť medzi tie banské mestá, ktoré vo vrcholnom stredoveku neboli chránené súvislým opevnením (Mencl 1938, s. 53, 186).

V neposlednom rade nemožno prehliadnúť, že spomínaná poloha kláštorska nie je typická v inom smere. K lodi kláštorného kostola sa nepripája, ako obvykle zo severnej či južnej strany, ale v mierne zalomenej pozdĺžnej ose. Týmto spôsobom sa indikuje, že významná komunikácia smerujúca z južného konca Schebnisie do Zvolena má oveľa starší pôvod, ako došlo k výstavbe kláštora i kostola.

Súčasťou nálezového fondu z výskumu kláštora bol aj keramický fragment s obsahom tuhy. Ide nesporne o produkt dolnorakúskej proveniencie. Na objavení sa výrobkov tohto druhu v stredoslovenskom prostredí mohli mať sprostredkujúci podiel obyvatelia z Tirolska, usádzajúci sa najmä od konca 12. stor. na území vtedajšej Štiavnice (Marsina 1990, s. 18–20). Nie je preto zaiste náhodné, že sa črep tejto kategórie našiel práve na juhovýchodnom okraji tejto osady. Hodnotu jeho svedectva k posudzovaniu etnicity žijúcich obyvateľov však nemožno preceňovať.

K známym rysom problematiky stredovekých miest patrí dotváranie ich prvej podoby najmä na základe sakrálnych stavieb, oveľa zriedkavejšie podľa solitérov profánno-fortifikačnej funkcie. Meštianska architektúra býva známa iba výnimočne (Tahy 1981, s. 7). Príkladom je aj situácia z Banskej Štiavnice. Požadovaný obrat nepriniesli v tomto smere ani výsledky archeologických výskumov. Spresnili síce lokalizáciu neskoršieho mesta do priestorov dnešnej ulice A. Kmeťa a juhovýchodného uzáveru Trojičného námestia. Upozornili na nepravidelnosti v rozmiestňovaní objektov v rámci stavebných parciel. Ich dôvody boli ukryté vo výbere miest nevyžadujúcich väčšie terénne úpravy. Na druhej strane majú zachytené objekty podobu fragmentov, výnimočne ucelenejších solitérov, brániacich vypracovaniu tvarovej typologizácie. Za súčasného stavu poznania ťažko posúdiť do akej miery sa v skutočnosti katastrofické udalosti z rokov 1442–1443, vyvolané požiarom a zemetrasením, pričínili o prebudovanie dovtedajších hrazdených meštianskych domov na celokamenné (Gindl 1979, s. 51).

Získaná predstava o meštianskej architektúre nie je reprezentatívna z dôvodov množstva objektivných príčin. K nazanedbateľným patrí skutočnosť, že archeologické odkryvy neboli vykonané vo všetkých pamiatkovo upravovaných budovách (Schönweitzová 1971, s. 93; Křížanová 1981, s. 19; Tóthová 1985, s. 128; 1990, s. 50, 60, 63; Labuda 1992, s. 137). Neprekvapí preto, že s identifikáciou objektov zemnicového typu, kolových či zrubových príbytkov sú oveľa väčšie problémy i z dôvodov ich absencie. Išlo by tak o anomáliu v doterajších názoroch, predpokladajúcich v mestách škálu provizorií predchádzajúcich výstavbu kamenných objektov (Michna 1988; Měřínský 1989, s. 29; Nekuda 1991, s. 14, 16). Je tiež možné, že stopy po nich boli zničené či prekryté neskoršou rozsiahlou stavebnou činnosťou, prípadne ich torzá unikli pozornosti v zložitých terénnych a stratigrafických pomeroch (Baxa 1985, s. 95, 97). Na existenciu tejto kategórie objektov poukazuje jedna z predurbálnych osád pomenovaná ako Zemnica (Tóthová 1990, s. 50). V areáli Starého mesta je situácia odlišná. Archeologickým výskumom sa podarili odkryť fragmenty i kompletne pôdorysy vežovitých stavieb budovaných z kameňa (napr. Labuda 1987, s. 64, obr. 20). Patria zrejme do skupiny jednopriestorových poschodových domov známych napr. v druhej polovici 13. stor. v spíšskej oblasti (Šášky 1981, s. 74, 83–84). Názna-ky existencie obydľí zrubového a zemnicového typu na Starom meste môže v nasledujúcich sezónach priblížiť archeologický výskum.

V predložennom príspevku sa prostredníctvom prehodnotenia poznatkov o najvýznamnejších reprezentantoch stavebno-priestorových objektov podarili skonkrétniť niektoré momenty zo staršej etapy dejín Banskej Štiavnice. Časť z nich bola už známa. Ich význam však nebol náležite zdôraznený, niektoré detaily zostali nedocenené a v dôsledku spôsobu publikovania pôsobia izolovane. Vyzdvihnutie ich dôležitosti spolu s dosiahnutou komplexnosťou informácií prispelo tiež k vyčleneniu hlavných okruhov problémov, na ktoré je potrebné v budúcnosti sústrediť pozornosť.

Literatúra

- BAKÁCS, I., 1971: Hont vármegye Mohács elött. Budapest.
- BAXA, P., 1985: Genéza našich miest na Slovensku a ich topografia vo svetle archeologických výskumov. In: *Archaeol. hist.*, 10. Brno, s. 93–103.
- BIALEKOVÁ, D., 1978: Osídlenie oblastí so surovinovými zdrojmi na Slovensku v 9.–11. storočí. In: *Archaeol. hist.*, 3. Brno, s. 11–17.
- BRAUNFELS, W., 1972: *Monasteries of Western Europe. The Architecture of the Orders.* London.
- GINDL, J., 1979: Ekonomická a spoločenská štruktúra Banskej Štiavnice v prvej štvrtine 16. storočia. In: *Zbor. SBM 9. Banská Štiavnica*, s. 51–59.
- GOETZ, H-W., 1987: *Leben im Mittelalter vom 7. bis zum 13. Jahrhundert.* München.
- GYÓRFFY, Gy., 1987: *Az árpád-kori magyarországi történeti földrajza.* Budapest.
- HANULIAK, V., 1993: Historicko-archeologický výskum Pustého hradu pri Zvolene. In: *Archaeol. hist.*, 18. Brno, s. 161–165.
- HUDÁK, J., 1984: *Patrociniá na Slovensku.* Bratislava.
- JANKOVIČ, V., 1967: O Starom meste v Banskej Štiavnici. In: *Sbor. Slov. Národ. Múz.* 61. *História 7.* Bratislava, s. 73–87.
- JUCK, L., 1984: *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350).* Bratislava.
- KODOŇOVÁ, M., 1981: *Banská Štiavnica – Starý zámok. Výsledky doplňujúceho výskumu.* *Pamiat. a prír.*, 1, s. 13–17.
- KRIŽANOVÁ, E., 1981: *Komorský dvor v Banskej Štiavnici v 16. storočí.* *Pamiat. a prír.*, 1, s. 18–21.
- KUČA, J., 1992: Urbanistická koncepcie stredovekých miest a mestečiek v jižních Čechách. In: *Archaeol. hist.*, 17. Brno, s. 115–130.
- KUČERA, M., 1974: *Slovensko po páde Velkej Moravy.* Bratislava.
- LABUDA, J., 1985: Archeologický výskum na Starom meste a problematika najstaršieho osídlenia Banskej Štiavnice. In: *Zbor. SBM 12. Banská Štiavnica*, s. 29–43.
- LABUDA, J., 1986: Stredoveké architektúry na Starom meste v Banskej Štiavnici, ich konzervácia a využitie. In: *Archaeol. hist.*, 11. Brno, s. 67–75.
- LABUDA, J., 1987: Pokračovanie v systematickom výskume Starého mesta v Banskej Štiavnici. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1986.* Nitra, s. 64–65.

- LABUDA, J., 1989: Najnovšie výsledky výskumu SBM v regióne Banskej Štiavnice. In: Zbor. SBM 14. Banská Štiavnica, s. 7–21.
- LABUDA, J., 1990: Stav archeologického výskumu na Starom meste v Banskej Štiavnici. In: Banské mestá Slovensku. Žiar nad Hronom, s. 67–72.
- LABUDA, J., 1992: Materiálna kultúra z výskumu Kammerhofu v Banskej Štiavnici. Slov. archeol., 40, s. 135–163.
- MARSINA, R., 1972: Bádanie o dejinách stredovekých miest na Slovensku. Histor. čas. 20, s. 187–204.
- MARSINA, R., 1973: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. Histor. čas. 21, s. 337–367.
- MARSINA, R., 1981: Osvietenský historik Jan Severín (1716–1789). Histor. čas., 29, s. 404–413.
- MARSINA, R., 1983: Reforma stredovekých miest v Uhorsku. Histor. čas. 31, s. 164–180.
- MARSINA, R., 1990: Banskoštiavnické mestské a banské právo. In: Banské mestá na Slovensku. Žiar nad Hronom, s. 13–34.
- MENCL, V., 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha–Prešov.
- MENCL, V., 1938: Středověká města na Slovensku. Bratislava.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1989: Století posledních Přemyslovců na Moravě a ve Slezsku ve světle archeologických výzkumů a nálezů. In: Archaeol. hist., 14. Brno, s. 19–41.
- MICHNA, P., 1988: K poznání zahloubených obydlí doby velké kolonizace. In: Rodná země. Brno, s. 222–284.
- NEKUDA, V., 1991: Současný stav středověké archeologie na Moravě. In: Archaeol. hist., 16. Brno, s. 9–35.
- POLLA, B., 1958: K problematike vzniku Starého mesta v Banskej Štiavnici. Slov. Archeol., 6, s. 453–477.
- RATKOŠ, P., 1973: Vznik a začiatky banských miest na Slovensku. Histor. čas., 19, s. 36–42.
- SCHÖNWEITZOVÁ, Š., 1971: Komorský dvor v Banskej Štiavnici. Vlastived. čas., 20, s. 92–93.
- ŠÁŠKY, L., 1981: Kamenná krása našich miest. Martin.
- TAHY, A., 1981: Rekonštrukcia neskorostredovekej meštianskej architektúry v Banskej Štiavnici. Pam. a príroda 1, s. 7–9.
- TÓTHOVÁ, Š., 1985: Mestská pamiatková rezervácia Banská Štiavnica – výsledky archeologických výskumov. In: Archaeol. hist., 10. Brno, s. 125–131.
- TÓTHOVÁ, Š., 1990: Výsledky archeologického výskumu v Banskej Štiavnici. In: Banské mestá na Slovensku. Žiar nad Hronom, s. 50–65.
- VOZÁR, J., 1973: Banské mestá ako osobitný typ miest na Slovensku. Hist. čas. 21, s. 387–396.
- VOZÁR, J., 1983: Zlatá kniha banícka. Bratislava.
- VOZÁR, J., 1993: Etnikum v banských regiónoch. Slováci a Nemci na strednom Slovensku v 16.–18. storočí. Histor. revue IV/10, s. 12–14.

Zusammenfassung

Anfänge der mittelalterlichen Stadt Banská Štiavnica

Der Beitrag versucht, die bisherigen Erkenntnisse über die älteste Vergangenheit der Stadt Banská Štiavnica auf eine neue Weise auszuwerten. Die Ausgangsbasis bildet eine Kollektion der bedeutendsten durch die archäologische Forschung entdeckten bau-räumlichen Objekte. Die Arbeitsmethode repräsentiert der Vergleich der Außen und Innenmerkmale der Objekte. Ihr Kern ist eine zweckmäßig-funktionelle Ordnung. Diese bedingte das Vorkommen der Objekte nur in einem bestimmten Raum und in einer bestimmten Zeit.

Nach der Durchführung der notwendigen Analysen der gewählten Objekte vom Fortifikations-, Sakral-, Profan- und Kommunikationscharakter und nach ihrer Konfrontation mit den schriftlichen Quellen ergaben sich einige konkrete Momente aus der Geschichte der Stadt Banská Štiavnica. Dabei wurden auch einige Problemkreise deutlich, die die volle Aufmerksamkeit verdienen. Teilweise waren sie bereits bekannt, ihre Bedeutung war jedoch nicht entsprechend betont.

An einer vorderen Stelle unter ihnen befindet sich die Problematik der Gestaltung dieser mittelalterlichen Stadt. Die Ergebnisse aus der Umwertung der bekannten Erkenntnisse erlauben die Voraussetzung, daß die Stadt durch die Verbindung der zwei selbständigen Siedlungen entstanden ist. Ihre Anfänge datieren sich bis in die erste Hälfte des 12. Jhs. Die vorstädtische Siedlung Bana verbreitete sich in einer erhöhten Lage (Altstadt). Ihren Bestandteil bildete bergmännische Kolonie, befestigter Burgsitz des königlichen Beamten und Areal mit steinernen Profanbauten. Zu der Siedlung gehörte auch die Kirche, die am nordwestlichen Ende des vom Štiavnicer Bach gebildeten Tales aufgebaut wurde. Am Bach entlang verbreitete sich die zweite vorstädtische Siedlung – Štiavnica. Diese hatte günstigere Terrainbedingungen für die regelmäßige Urbanisierungsentwicklung. Hier ließen sich vorzugsweise die Gäste aus Tirol und Sachsen nieder. Dank der neuen Arbeitsorganisation einschließlich der progressiven Erzverarbeitungsmethoden und mit dem Übergang zur Tiefförderung wuchs die Bedeutung der deutschen Kommunität, was auch vom Anwachsen ihrer ökonomischen Kraft unterstützt wurde. Einen Reflex der entstehenden Spannung zwischen der deutschen und der heimischen Kommunität kann auch der Anfang des Baues

einer neuen Pfarrkirche bedeuten. In der Zeit ihrer Beedigung wurden die Ursachen dieser Spannung wahrscheinlich zu Gunsten der deutschen Kommunität beseitigt. Ihre Angehörigen übergeben die neugebaute Kirche dem Dominikanerorden, der in die Stadt eingeladen worden war. Die faktische Äußerung der Wichtigkeit der Siedlung Štiavnica (Schebnisia – Schemniz) stellt die Erteilung der Stadtprivilegien ihren Bewohnern dar. Die Umstände, unter denen es später zur Verbindung beider Siedlungen in einen Stadtorganismus kam, kennen wir bisher nicht. Auch andere Entwicklungsabschnitte der späteren Stadt Banská Štiavnica bleiben nicht genug erklärt. Es ist unbestreitbar, daß die kurz angedeutete Geschichte der Stadtanfänge in Wirklichkeit weit komplizierter war, als wir es heute auf Grund der Qualität der erreichbaren materiellen Quellen rekonstruieren können.

Abbildungen:

1. Banská Štiavnica, Situation. 1–11 die bedeutendsten bau-räumlichen Objekte aus dem Gebiet der mittelalterlichen Stadt. 1–3 Areal Altstadt (Bana); 4–5 Sakralbauten (Hl. Jungfrau, Hl. Nikolaus); 6 – Kern von Schebnisia; 7–9 Kommunikationen; 10 – Stadtplatz; 11 – Dominikanerkloster. A – Siedlungsareale im 13. Jh.; B – Stadtareal im 14.–16. Jh.
2. Banská Štiavnica. Kupferstichreproduktion von C. T. Della Martin aus dem J. 1764. 1–8, 11 – die bedeutendsten bau-räumliche Objekte aus dem Gebiet der mittelalterlichen Stadt (Bezeichnung der Objekte nach der Abb. 1).
3. Banská Štiavnica. Aufnahme aus den 20-er Jahren des 20. Jh.s (nach V. Mencl). 4–5, 7–11 – die bedeutendsten bau-räumlichen Objekte (Bezeichnung der Objekte nach der Abb. 1).